PROBLEM SŁOWNICTWA W POLSKIEJ GWARZE GÓRALI BUKOWINSKICH

Helena Krasowska

Bukowina leży na północno-wschodnim stoku Karpat. Do XVIII wieku należała do hospodarstwa mołdawskiego, a ono z kolei było lennem otomańskim. W 1774 roku wyłudzona została od Turcji przez Austrię i na jakiś czas włączona administracyjnie do Galicji. W drugiej połowie XIX wieku uzyskała ona rangę samodzielnego kraju koronnego ze stolicą w Czerniowcach. Od 1918 roku była w składzie Rumunii. W 1944 roku została podzielona w wyniku zajęcia północnej części przez Związek Radziecki. Obecnie północna cześć Bukowiny należy do Ukrainy, południowa cześć tego kraju leży w granicach Rumunii.

W artykule tym chcę przedstawić losy wybranego przeze mnie słownictwa dotyczącego części ciała, chorób i cech fizycznych u ludzi. Przedmiotem moich zainteresowań są przybysze z Czadeckiego osiedleni na Bukowinie od 1803 r. Badaniami terenowymi objęte zostało sześć miejscowości: trzy położone dziś w granicach Rumunii (Pojana Mikuli[1] – PMr, Nowy Sołoniec – NSr i Plesza – Pr) oraz trzy znajdujące się w granicach Ukrainy (Dolne Piotrowce – DPu, Stara Huta – SHu i Tereblecze – Tu). Badania dialektologiczne na tym terenie prowadziłam w latach 1998–2002.

Opisując stan słownictwa Górali nie można nie uwzględnić dziejów historycznych zarówno regionu obecnego zamieszkania, jak też terenu pochodzenia i kierunku migracji, ma to bowiem zasadniczy wpływ na stan leksyki, wchodzącej w kontakty językowe z różnymi językami w

[1] Duże litery oznaczają skróty miejscowości. Małe litery przy skrócie miejscowości oznaczają państwo, na terytorium którego dana miejscowość obecnie się znajduje.

BDD-A24297 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:00:01 UTC)

przeszłości i obecnie. Dla przeprowadzenia podjętego zadania przedstawię wybrane słownictwo gwary górali zamieszkałych na Bukowinie.

1. Słownictwo zgodne z językiem ogólnopolskim:

a) pod względem form i znaczeń: dychawica ‘astma, choroba’, *lico* ‘twarz’, *wargi* pl. ‘wargi’ (DPu, SHu, PMr, NSr, Pr), *wątroba* ‘wątroba’, *zgryzota* ‘zmartwienie’.

b) o gwarowych cechach fonetycznych: funsy/wunsa pl. ‘wąsy’ (Tu), *gymba* ‘usta’, *inczmiń/jinczmiń* ‘jęczmień na oku’ (SHu, Tu, PMr, NSr, Pr, DPu), *pluca* pl. ‘płuca’ (PMr, NSr, Pr), *wytriszczyć oczy* ‘wytrzeszczyć oczy ze zdziwienia’, *żelundek* ‘żołądek’

c) wyrazy o innym znaczeniu: buntować ‘krzyczeć, nie dawać spokoju’. Por. pol. *buntować* ‘namawiać do buntu, podburzać; zachęcać, pobudzać do oporu, sprzeciwu; podjudzać’ SJP I, 725; *warować się* ‘uważać’. Por. pol. *warować* ‘o psie: leżeć na brzuchu, opierając łeb na łapach’, ‘pozostawać gdzieś stale, wytrwale pilnować’.

2. Słownictwo zgodne z dialektami południowego Śląska, Czadeckiego i Podkarpacia:

banować ‘tęsknić za kimś (zwłaszcza za zmarłym)’. Występuje na południu Śląska, w Czechach i na Słowacji oraz na pograniczu ukraińsko-rumuńskim w różnych znaczeniach ‘troszczyć się’, ‘podejrzewać’, ‘obrażać się’, ‘gniewać się’ ‘hałasować, włóczyć się (zwłaszcza po nocy, OKAD IV, 36)’; w Bocheńskiem, Brzeskiem i Sądeckiem też ‘szukać, przewracając wszystko’[1] AJPP, 404; Por. ukr. *банувати* ‘tęsknić, smucić się’, czes. *banovati* ‘żałować’, słc. *banovat’* pożyczka z węg. *bán* ‘żałować, zaklinać się’, *bánat* ‘smutek, żal’ ESUM I, 135; pol. buk. *banować za* ‘żałować czego, boleć za czym’, rum. *bănui* ‘podejrzewać, posądzać’ SBF 51 i rum. *Bănat* ‘regret, tristeț; mâhnire, supărare; vină’ (mgh. *Bánat*, zob. *Dicționarul limbii române*, I, 1913, s.476-477)

[1] A. Zaręba, *Z zagadnień karpackiego słownictwa i semantyki,* [w:] A. Zaręba, *Szkice z dialektologii śląskiej*, Katowice 1988, s. 368.

BDD-A24297 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:00:01 UTC)

buclaty/bucmaty ‘człowiek o zaokrąglonej, grubej, twarzy’ (PMr, NSr, Pr, DPu, SHu, Tu). *Buclaty* występuje we wsi Brenna, ok. 20 km na południowy wschód od Cieszyna, oraz na terytorium słowackim, także w czeskim języku literackim; por. czes. *buclatý* ‘pucułowaty, pyzaty’ SCzP. Por. pol. buk. *bucmaty* ‘o okrągłych policzkach z rum. *buţuma* ‘nadymać się’ SBF 59. Dla wsi leżących w granicach Rumunii charakterystyczny jest *buclaty* ‘człowiek o zaokrąglonej, grubej twarzy’, a dla wsi po stronie ukraińskiej *bucmaty* o tym samym znaczeniu por. też OKAD IV, 31.

c*hladać* ‘szukać’. Występuje na południu Śląska, w Czechach i na Słowacji (Oszczadnica), a także w kilku punktach na Ukrainie OKAD IV, 39; por. słc. *hl’adat’* ‘szukać, poszukiwać’ MSSP 68; czes. *hledati* ‘szukać, poszukiwać czegoś’ CzPS 91.

chytać ‘łapać, chwytać. ’Występuje w Wiśle, Drogomyślu k.Bielska, w Mszanie k.Rybnika, w Żywieckiem oraz w okolicach czeskiego Cieszyna AJPP 428. Por. czes. *chytat,* słc. *chytit’* złapać, chwycić, złowić’ MSSP 84.

genglawy ‘mający wadę wymowy, jąkający’. Występuje na większym terenie Słowackim, na Morawach, także na południu Polski. Por. prasłow. **gógъlati* ‘mówić niskim, stłumionym głosem’ Słprasłow VIII, 164; pol. dial. *gęglać* ‘mówić niewyraźnie’, słc. *huhlat’* ‘mówić niskim stłumionym głosem, czes. *huhlati* ‘ts.’; ukr. *генґливий* ‘chorowity, słabowity’; pol. buk. *gengawy* ‘kwękający, osłabiony’ SBF 87.

maharyna ‘pęcherz moczowy’. Występuje na południu Śląska, w Oszczadnicy koło Czadcy jako ‘pęcherz moczowy zwierzęcia’ AJŚ 630; TPPG III, 132 notuje *mecherz, mecherzyna, macharzyna, macherzyna* ‘pęcherz, pęcherzyna; woreczek na tytoń zrobiony z pęcherza’ w Gorcach, w Żywieckiem i na Orawie oraz na Spiszu. W znaczeniu ‘bąbel; moszna; woreczek na pieniądze, sakiewka’ z Podhala, Krakowskiego, Radomskiego, Kieleckiego i in. stron Polski AJPP m. 372. por. czes. *měchuřina* ‘pęcherz na tytoń’ CzPS 192.

niezdrowisko ‘katar’. Występuje we wsiach Wysoka i Czarne (Czadeckie), poza tym w Żywieckiem oraz Cieszyńskiem AJPP 259; AJŚ, 647 z Oszczadnicy; por. słc. *nezdravisty, nezdravý* ‘chory, chorowity’.

BDD-A24297 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:00:01 UTC)

3. Słownictwo zgodne z gwarami ukraińskimi i rumuńskimi na Bukowinie:

bolfa ‘miejsce opuchnięte od uderzenia’. Por. z rum. *bólfă* ‘gula, guz’ SRP 67; w ukr. buk. *больфа* ‘ts.’ Crân 217.

bubka dem. od *buba* ‘małe skaleczenie, strupek’. Por. ukr. *буба* ‘rana, ślady uderzenia’ Hrin I, 103; rum. *bubă* ‘pryszcz, krosta’ SRP 73.

czuczać ‘siadać, w zwrocie do małego dziecka’. Por. rum. *ciuciuli* ‘kulić się’ SRP 109; ukr. buk. *чучати* ‘w zwrocie do małego dziecka’.

face ‘twarz’. Por. rum. *faţă* ‘twarz’ SRP 216.

griża / hryża ‘przepuklina’. Por. ukr. buk. *гриж*а ‘przepuklina’, w rum. *grijă* ‘troska’ z bułg. *griža* Rob 143; por. ukr. *грижник* ‘roślina, Herniaria glabra L. i inne’ od *гриж*а, *гризти*; roślinę tę stosują w medycynie ludowej w leczeniu różnych chorób; z łac. *herniaria* od *hernia* ‘przepuklina’, w niektórych regionach nalewkę z tej rośliny piją przy bólach występujących po ciężkiej pracy fizycznej lub noszeniu czegoś ciężkiego ESUM I, 594.

gusza ‘tarczyca, nabrzmienie na szyi z powodu choroby’. Por. z rum. *guşă* ‘podgardle, wole u zwierząt’; w ukr. huc. i innych dialektach karpackich *гуша;* pol. buk. *gusza* ‘podgardle, wole u kury’, ‘opuchlizna na szyi człowieka’ SBF 93; Rob, 137.

gutunar' ‘katar’ (DPu, SHu, Tu, PMr). Por. z rum. *guturai* ‘ts.’ SRP 254 z łac. *gutturalium* ‘gardłowe’ z *guttur* ‘gardło’ ESUM I, 629.

hernija/ernija ‘przepuklina’ (NSr, Pr/PMr). Por. rum. *hernie* ‘przepuklina’ SRP 259.

huby pl. ‘wargi’. Por. ukr. *губи* ‘usta, wargi’.

korczi pl. ‘żylaki na nogach’. Por. ukr. *корчі* ‘skurcz mięśni, choroba’ ESUM III, 46; ukr. buk. *корчі* ‘żylaki na nogach’.

koriawy ‘mający strupy na twarzy’. Por. ukr. buk. *корявий* ‘ts.’; z prasłow. **kora* ‘twarda powłoka przede wszystkim drzewa’, ‘skorupa np. orzecha, jajka; skórka chleba’, SłSE II, 471–472; tutaj w innym znaczeniu znanym też w Karpatach ukraińskich.

lachki pl. ‘lekkie, płuca’ (DPu, SHu, Tu). Por. ukr. *легені* ‘płuca’ Hrin II, 350; *leheni, lexki* w tym znaczeniu na terenie Karpat ukraińskich OKAD IV, 18; w AJPP 249 tylko *płuca* w różnej postaci fonetycznej.

maszkarić ‘nakrzyczeć na kogoś, wyzywać kogoś’. Por. rum. *măscară* ‘sprośność, świństwo, paskudztwo’ SRP 353; ukr. buk.

BDD-A24297 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:00:01 UTC)

машкарити ‘nakrzyczeć na kogoś’; z tur. *maskara* ‘śmiech, szyderstwo, kpiarstwo’ ESUM III, 407.

pacyć ‘mieć (przeżywać) tragedię lub przykrość’. Por. rum. *păți* ucierpieć, doznać czegoś nieprzyjemnego SG 58; ukr. buk. *паµити* ‘doświadczyć tragedię większej lub mniejszej rangi’; *pacyty* ‘mieć złą pogodę, cierpieć’ SHJ 154.

pantrować ‘pilnować’. Por. ukr. *пантрувати* ‘patrzeć, wypatrywać’ i ‘pilnować’ Hrin III, 93; huc. *Pantr(uv)aty* występuje w 25 punktach na terenie Huculszczyzny, obok też *sokotyty, pazyty* w tym znaczeniu AHR 255; pol. buk. *pantrować* ‘pilnować, doglądać; wyczekiwać na kogo’ SBF 161.

pazyć ‘pilnować’. Por. ukr. *пазити* ‘ts.’ Hrin III, 87; por. huc. *pazyty* najczęściej występuje na pograniczu huculsko-bukowińskim AHR 255; por. rum. *a păzi* ‘pilnować; strzec, strzec się’ SRP 432; Rob 202 w rum. pożyczka z słow., np. sch. *päziti* ‘czuwać, pilnować’.

pieczunka ‘wątroba’ (DPu, SHu, Tu, NSr, Pr). Por. ukr. *печінка* ‘wątroba’ Hrin III, 149; choć i słc. *pečienka* ‘wątróbka, potrawa’ MSSP, 193; ale pol. buk. *pieczonka, pieczunka* ‘wątroba’ SBF 165.

pinchur ‘pęcherz wodny, odcisk’. Por. ukr. *нixyp* ‘pęcherz na palcach’ Hrin III, 189; huc. *pichur* ‘pęcherz’ SHJ 163; wskazuje na nosowość – jak *pęcherz*, format prawdopodobnie ukr. *-ur* może jak *michur*.

pulki pl. ‘wyłupiaste oczy’. Por. ukr. buk. *пульки* ‘wielkie oczy’, ‘okrągłe, pełne policzki’ SBF 185.

skapać ‘uciec cało z opresji’. Por. rum. *a scăpa* ‘uciec cało z opresji’ SG 58; pol. buk. *skapieć* ‘marnieć, przepadać, ginąć’ SBF 199, ukr. buk. *скапати* ‘ts.’ z łac. *excappare* Rob 219. W języku polskim rzadkie i pospolite *skapieć* ‘zginąć, zmarnieć, zbiednieć; zmarnować się’ SJP VIII, 258. Przez górali nabyty wyraz najprawdopodobniej pochodzi z rumuńskiego.

sokocić ‘liczyć; uważać’. Por. ukr. *сокотити* ‘pilnować’, ‘uważać’ Hrin IV, 165, ale też z rum. *a socoti* Rob 220; rum. *a socoti* ‘liczyć’, ‘uważać’ SRP 567. por. huc. *sokotyty* w znaczeniu ‘pilnować, strzec’ występuje na całym obszarze Huculszczyzny AHR 255.

Materiał ten zawiera 41 wyrazów. Pojawiają się w nim niewielkie różnice fonetyczne, których nie biorę pod uwagę, nie zmieniają bowiem charakterystyki leksykalnej danej grupy, np.: *griża / hryża, inczmiń / jinczmiń, hernija / ernija, funsy / wunsa.*

BDD-A24297 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:00:01 UTC)

W nazwach części ciała przeważa słownictwo ogólnopolskie. Znany jest też góralom wyraz i znaczenie leksemu *face,* który jest rumunizmem. Pozostałe nazwy są pożyczkami z języka ukraińskiego: *huby, lachki, peczunka, pulki.*

Wśród nazw chorób znajduje się jeden archaiczny (lub gwarowy) wyraz polski: *dychawica*. Znalazły się tutaj leksemy *maharyna* i *niezdrowisko*; pierwszy z nich występuje na południu Polski, ale też w Czadeckiem; drugi pojawił się i w Czadeckiem, i na południu Śląska. Z języka ukraińskiego pożyczkami są: *griża / hriża, korczi*, *pinchur.* Pozostałe wyrazy: *bolfa, bubka, gusza, gutunar', hernija/ernija* są pożyczkami z języka rumuńskiego, znane też gwarom ukraińskim na terenie Bukowiny.

W nazwach cech fizycznych mamy określenie *bycmaty/buclaty* oraz *genglawy* – szeroko rozpowszechnione w Karpatach w różnych znaczeniach*,* natomiast *koriawy* 'mający strupy na twarzy', pochodzi zapewne od wyrazu *kora* z przymiotnikowym sufiksem '*-awy,* por. pol. *ciemniawy, próchniawy, czerniawy, '-awy* rzadkie SJP.

Słownictwo z zakresu czynności i stanów człowieka, to polskie: *zgryzota* i *wytriszczyć oczy* (z fonetyką gwarową). Są też w tej grupie wyrazy ogólnopolskie, lecz mające u górali inne znaczenie: *buntować, warować się*. Leksemy występujące też na południu Śląska to: *chladać, chytać*; *banować* (ostatni z wyrazów jest karpatyzmem). Pożyczki z języka ukraińskiego to: *pantrować, pazyć.*

W znacznej mierze nazwy czynności i stanów to pożyczki z języka rumuńskiego: *czuczać, maszkarić, pacyć, skapać, sokocić,* np. *czuczać* – mówi się do dzieci: gdy bawiły się razem z rumuńskimi rówieśnikami używano obcej nazwy; *maszkarić* odnosi się do niezgody między sąsiadami, które czasami kończyły się kłótnią; *pacyć* używane jest w odniesieniu do przeżycia jakiegoś nieszczęścia lub przykrości, (np. *ja pacyła*); ta sama nazwa występuje u sąsiadów – Rumunów.

Podsumowując – należy stwierdzić, że w słownictwie dotyczącym części ciała, chorób i cech fizycznych mało jest słownictwa zgodnego ze stanem ogólnopolskim; dotyczy ono głównie nazw ogólnych, takich jak części ciała i nazw niektórych chorób. Sporadycznie pojawiają się wyrazy sięgające na południe Śląska i Czadeckiego, które mogą być pożyczkami słowackimi. Pożyczki rumuńskie przeważają w nazwach chorób i czynności; tłumaczyć to można tym, że nazwy chorób muszą być używane w komunikacji szerszej, zewnętrznej, tj. także poza wspólnotą górali. Biorąc

BDD-A24297 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:00:01 UTC)

pod uwagę znaczną liczbę współmieszkańców Rumunów w badanych wsiach, także po stronie ukraińskiej, i stosowanie przez nich medycyny ludowej, nazwy wymienionych czynności w zebranym materiale są pożyczkami rumuńskimi. Pożyczki ukraińskie w tej dziedzinie należą do wszystkich opisywanych grup znaczeniowych.

Taki stan leksykalny u górali bukowińskich tłumaczyć można kolejnymi czynnikami, takimi jak: charakterystyka kulturowa tej grupy; związki pomiędzy rozmieszczeniem geograficznym poszczególnych miejscowości a składem narodowym ludności; szkolnictwo we wszystkich wchodzących w grę językach; zależność gwary od stosunków małżeńskich i rodzinnych aż po sąsiedzkie.

Artykuł ten oparty na niewielkim materiale ma na celu ukazanie skomplikowanych dziejów wyrazów, nieraz bardzo odległych i terytorialnie i etymologicznie.

Skróty

buk. – bukowiński
bułg. – bułgarski
czes. – czeski
dem. – deminutivum
huc. – huculski
łac. – łaciński
pl. – pluralis
pol. – polski, polszczyzna
por. – porównaj
prasłow. – prasłowiański
rum. – rumuński
sch. – serbochorwacki
słc. – słowacki
słow. – słowiański
tur. – turecki
ukr. – ukraiński
węg. – węgierski

BDD-A24297 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:00:01 UTC)

Skróty wykorzystanej literatury:

AHR – A Lexical Atlas of the Hutsul Dialects of the Ukrainian Language, ed. J. Rieger, Warszawa 1996
AJPP – M. Małecki, K. Nitsch, Atlas językowy polskiego Podkarpacia, Kraków 1934
AJŚ – Atlas językowy Śląska pod red. A. Zaręby, I-VIII, Kraków-Warszawa 1969-1996
Crân – Crânjală Dumitru, Rumunské vlily v Karpatech se zvláštním zřetelem k moravskému Valašsku, Praha 1938
ESUM – Етимологічний словник української мови, ред. О. С. Мельничук, I-III, Київ 1982-1989
Hrin – Б. Грінченко, Словарь української мови, Київ 1907-1909
MSPS – Mały słownik polsko-słowacki pod red. D. Abrahamowicz, Z. Jurczak-Trojan, M. Papierz, Warszawa 1994
OKAD – Общекарпатский диалектологический атлас, вступительный выпуск, Скопйе 1987, I Кишинев 1989, II Москва 1994, III Варшава 1991, IV Киев 1993, V Братислава 1997
Rob – I. Robciuc, Raporturile lingvistice româno-ukrainene, Bucureşti 1996
SBF – K. Feleszko, Bukowina moja miłość. Słownik. Język polski na Bukowinie karpackiej, pod red. E. Rzetelskiej-Feleszko, Warszawa 2003
SCzP – Słownik czesko-polski pod red. J. Siatkowskiego, M. Basaja, Warszawa 1991
SG – S. Gogolewski, Słowiańskie i niesłowiańskie interferencje językowe w wybranych gwarach polskich na terenie Rumunii [w:] Słowiańskie pogranicza językowe pod red. K. Handke, Warszawa 1992, s. 55-60
SHJ – J. Janów, Słownik Huculski pod red. J. Riegera, Kraków 2001
SJP – Słownik języka polskiego, pod red. W. Doroszewskiego, I-XI, Warszawa 1958-1969
SłSE – F. Sławski, Słownik etymologiczny języka polskiego, I, Kraków 1952 i nn.
SRP – Słownik rumuńsko-polski pod red. J. Reychmana, Warszawa 1970

BDD-A24297 © 2007 Editura Universităţii din Bucureşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.143 (2026-11-18 22:00:01 UTC)